

IDŐSB TELEKI LÁSZLÓ

Bajza mindig mondott valami újat. 1843 december 23-án, amikor eleget tett megtisztelő feladatának, hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtáratató ünnepélyén a Teleki család érdemeit méltassa, mindenekelőtt új meghatározást adott arról, amit fiai tevékenységében érdemnek tekinthet a haza. Fegyverzajos századainkban érdemet szerzett magának a férfi, aki védelmező kardot emelt a honért, de illő, mondotta az új idő szónoka, hogy a csaták hőseivel egyenrangú tiszteletben részesüljenek azok, akik „magokat tudományszeretet s ápolás által tették kitűnőkké e hazában”, akik „nehéz harcokat vívtak a butaság, balítélet, babonás hit, vakbuzgalom, szóval a szellemi sötétség óriásai ellen”. Érdemük „nem csekélyebb, mint azoké, kik hadi pályán áldoztak vagy vért vagy életet”. „A lantverő Zrínyi érdeme nem kisebb, mint az eszéki hidat elromboló Zrínyié, s a velős beszédű Telegdi és Pázmány az ékes verselő Gyöngyösi és a kedves dalnok Faludi hősek valának a magok pályáján, szinte úgy, mint Szondi vagy Dobó, Losonczy vagy a kenyérmezei győzők, s a magyar beszéd törvényhozója, Révai, és a nyelvművész Kazinczy hosszú időkre kiható győzelmek vezérei voltak a szellem birodalmában. ...Ha ők nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés, néha még megvetés között is elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatán kívül, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a nyelvet, mely iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a társalgás csillogó csarnokaiból számúzve, megvetve, elfeledve, parasztkunyhókba menekült, ott nemsokára elvadulandó, keblök szent érzelmeivel nem erősítik, lelkök gondolatával nem táplálják, edzik, gazdagítják, ízlésekkel nem nemesítik, ma le kell vala mondanunk a nemzeti szellemben gondolt és akart fejlődésről.”

A Pantheonban, melynek befogadó körét Bajza a felvilágosodás és a nemzeti romantika szellemében jelölte ki, méltó hely illeti meg a Teleki család tudománypártoló, könyvtáralapító és tollforgató tagjait, köztük az Akadémia akkori elnökének, valamint a *Kegyenc* szerzőjének apját: Teleki Lászlót.

1764 szeptember 2-án született Szirákon, e családi kastélyban, ahol most szavaink elhangzanak róla. Atyja, József, magyar, francia és latin nyelvű munkák szerzője, gondos nevelésben részesítette. Marosvásárhelyi kollégiumi éveit után személyesen irányította fia jogi stúdiúmat, majd Göttingában taníttatta tovább, s beutaztatta vele a nyugat-európai országokat.

Az ifjú gróf, mint ez családjában szokásos volt, hivatali pályára lépett, és gyorsan emelkedett a ranglétrán. Az erdélyi kormányzéknél kezdte mint tiszteletbeli titkár, két év múlva már kamarás, újabb egy év múlva királyi táblai assessor. 1799-ben átköltözik Magyarországra, s itteni méltóságokat tölt be: 1803-ban királyi táblai bírónak, 1811-ben Somogy megye főispáni helytartójává, 1819-ben hétszemélynökké nevezik ki. A hivatali tevékenység nem köti le minden erejét; elfogad egyéb közéleti tisztségeket is, melyekhez csak választás által, a közbizalomtól kitüntetve juthatni: 1790-ben Máramaros országgyűlési követe és a kolozsvári református kollégium kurátora, 1802-től pedig a dunamelléki református egyházkerület főkurátora lesz.

Hivatali rang és közéleti megtiszteltetés a kor szokása szerint különös érdemek nélkül is megillette a gróft, Teleki László azonban, a családi hagyományoktól ösztönözve, szerepelni kívánt az írói republikaiban is, ahol — mint Bajza írja majd évtizedek múlva — nem a mágnási születés, hanem csak ész és tehetség szerezhethet tekintélyt.

A verseléssel már mint marosvásárhelyi diák megpróbálkozott. Fiatalságának terméke négy drámája is. Az elsőt tizennyolc éves korában Szirákon írta, esős idő okozta unalmában, három hét alatt. Címe: *Helvetziának könyű megszabadulása vagy a bátor és Kegyes Ember*

minden szándékában boldog. Tell Vilmosról szól, két évtizeddel Schiller színműve előtt. A második dráma: *Seneca halála vagy a haldokló Philosophus*; a harmadik: *Hunyadi Lászlónak Fő-vétele*; a negyedik *Péter Magyar-Országi király*. Kezdetleges kísérlet mind a négy, de alkalmat adnak egy kis tünődésre. A Teleki család tagjai, úgy látszik, olvasták egymás műveit; drámáit letisztázott kéziratát László az atyjának ajánlotta, s az egyiknek szövegén javítások láthatók, valószínűleg az apai kéztől. Ha az apa érdeklődött fia, László munkái iránt, vélhetőleg László fiai előtt sem maradtak ismeretlenek apjuk írásai, s elgondolkozhatunk, vajon nem volt-e része a *Hunyadiak kora*, illetve a *Kegyenc* szerzőjének tárgyválasztásában az apa antik római tárgyú tragédiájának, illetve Hunyadi Lászlóról írt drámai művének.

Teleki László drámái kéziratban maradtak, verset azonban nem egyszer publikált, többnyire halotti búcsúztatókat. Az egyiket első felesége, Teleki Mária emlékezetére írta 1801-ben. Az akkortájt divatos műfaj konvencióit követi: páros rímű tizenkettesekben elmélkedik az evilági élet hívságán, bő szóval sorolja az elhunyt kiváló tulajdonságait, elpanaszolja az árvák, a rokonok és egyéb hátramaradtak veszteségét. Költői magaslatra emelkedni — mint majd néhány év múlva a műfaj egyetlen klasszikusa, Csokonai — nem tud, de figyelemre méltó vallo-mást tesz a Teleki család életstílusáról és eszményeiről: az elhunytat nemcsak mint jó anyát, hű feleséget és rendtartó háziasszonyt méltatja, hanem mint művelt nőt is.

Három nyelven szólltál, s mind hármát értetted,
És azokban a szót akképpen ejtetted,
Hogy bajos lett volna meghatározása,
Mellyik a nemzedet anyai szóllása.
Mikor a szobádban magadra maradtál,
Hosszú nem volt időd, és mást nem untattál,
Könyv volt a kezeden, s annak olvasása
Üres óráidnak volt vigasztalása.
Óránként olvasni be gyakran láttalak,
S amikor ez iránt megszólítottalak,
Csak azért tettem azt, hogy szemed féltettem,
Tested gyengülését meg nem engedhettem.
Egyébképpen benned becsülnöm kellett,
Hogy olvasás szokott időtöltésed lett.
Mit mégyek keresztül a tudományokon?
Miért futtassam most elmémet azokon?
Rövid szóval mondom: mindnyáját értetted,
S ezek körül tiszta vala itéleted.
Ha szólltál ezekről, méltán bámultalak,
Ugy szólltál, mint kellett, kellemetes Alak!
Tanúlt vóltál ...

Teleki Lászlónak ez a költeménye verses bírálatra ingerelte Fekete János grófot. A búcsúztató őszinteségét hiányolta, a szerző ugyanis rosszul élt feleségével, és a haláleset idején válófélben volt. Az özvegy férfi versben válaszolt a bírálatra, majd hamarosan újra megnősült, s az új asszonyt magasztalta ugyanolyan terjengősen, mint ahogyan elparentálta a régit.

E családias rímelésnél érdekesebb *A magam menyországa* című költeménye. Ez merő képzeletjáték: a szerző halála után lelke a mennyei fényességbe jut, s ott híres elhunytak társaságába kerül. Lipót és József császárt látja beszélgetni a porosz Friggyessel és Katalin cárnővel, Achillest és Hannibált Laudonnal, Scipiót és Szavojai Eugént Tamerlánnal. Az ötlet nem éppen eredeti, hiszen efféle túlvilági beszélgetést, rendszerint időszerű politikai témákról, a XVII–XVIII.

században jónéhányat írtak. A látomásos műfaj Teleki Lászlónak arra ad alkalmat, hogy elmondja voltairánus nézeteit a vallások összebéküléséről.

Socrates Szent Pállal együtt társalkodott,
A rejtett dolgokról együtt okoskodott;
S ha hibázott Socrat, Szent Pál tanította,
Járatlan utakon az eszét hordotta.

Hasonló egyetértésben látja a versíró Socinust és Szent Pétert, Kálvint és Servetust.

Egy volt itt a hite a kálvinistának,
Egy a protestánsnak, egy a pápistának,
És ha különbözött valahol érzelme,
Egyben kapcsolgatá az Urnak félelme.

Teleki László szerény tehetséggel, de tudós felkészültséggel írta költeményeit. *A magyar menyországához* prózai értekezést csatolt, poétikai és verstani kérdésekről. E munkáját később közzé is tette a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi első füzetében.

Számos gondolatát föllelhetjük szerzőnk főművében, melyet *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak* címmel 1806-ban adott ki Pesten, Trattner János betűivel. Mivel a másik munka keletkezésének idejét nem ismerjük, eldönthetetlen, melyik műve a korábbi, az értekezés-e vagy a terjedelmes könyv.

Kulcsár István, a Hazai Tudósítások szerkesztője, 1804-ben pályázatot írt ki a következő kérdések megválaszolására: „Mennyire ment már a magyar nyelv kiműveltetése? Micsoda módok s eszközlések által kell azt nagyobbra vinni? és miképp lehet ezen eszközöket fogatosokká tenni?” Huszonegy pályamű érkezett be, hármat jutalmaztak meg: Kis Jánosét, Pánczél Pál kendilónai református lelkészét és Pucz Antal nagybajcsi plébánosét. Az első kettő nyomtatásban is megjelent. *A Buzgó esdeklések* erre a pályázatra készült, anélkül persze, hogy a grófi szerző a díjra igényt tartott volna.

Teleki László sokkal szélesebben fogta fel értekezése tárgyát, mint pályázó társai.

Kis János, aki munkája tervezetét megbeszélte Kazinczyval, barátja szellemében a nyelv ideálképét rajzolta meg, s azt vizsgálta, mennyiben felel meg a tökéletesség — részletezve: a gazdagság, az érthetőség és a hathatóság — kívánalmainak a magyar. Általában kedvező véleményét idegen és magyar nyelvű példák összehasonlításával igazolta, mint majd Kazinczy is néhány év múlva tübingai pályaművében.

A Buzgó esdeklések szerzője történelmi és nyelvtörténelmi fejtegetésekkel alapozza meg művét. Nem kívánja döntésre vinni nyelvünk eredetének vitatott kérdését, de azt bizonyosnak tartja, hogy a magyarság „északi nemzet”, mely sokat megőrzött eredeti törzsökös szavaiból: a számnemeket, a testrészek, az atyafisági viszonyok, a növény- és állatfajták, a közönséges tulajdonságok és cselekedetek jelölésére szolgáló szavakat — mindazt, amit eredeti pásztori és vadász-életmódja idején használt. A földművelés, a mesterségek, a kereskedelem, a vallás szavait később, idegen nemzetektől tanulta. Az ily módon létrejött magyar nyelv igen előnyös tulajdonságokat mutat fel, nem kell szégyenkeznie semmi idegennel való összehasonlításban. Ha pallérozottsága, tudományos és irodalmi használatának terjedtsége mégis elmarad a műveltebb nemzeti nyelvekétől, annak oka történelmünk szerencsétlen körülményeiben rejlik. Külső és belső háborúk, vallási viszályok, pusztává lett földjeinken idegenek megtelepedése, hazai királyi udvartartás hiánya, idegen nyelvű törvénykezés, közélet és kereskedelem: íme a magyar nyelv és kultúra fejlődésének akadályai.

Mindez, mondhatni, közhely, az volt Teleki László korában is. Annál meglepőbb az a fejezet, melyben szerzőnk – nyelvészeti munkában szokatlanul – az államformákat veszi vizsgálat alá. „Minden uralkodás módjának vagy a maga jó része és a maga fogyatkozása; mind-egyik, ha jól vitetik, hasznossá válhatik, ha pedig rosszul, a nemzet végső pusztulását huzhattya maga után ...” „Ahol respublica vagy, ott a nép energiáján sokat lehet építeni; a monarchiába ellenben a jó uralkodó megért tetszésétől szapora lépéseket lehet várni ...” Különbözik ettől a despotizmus; „ez magában hibás környűállás lévén”, nem is tekinthető államformának. „... ahol az ember illendő bátorsággal ki nem mondhatja egyenesen vélekedését, se a jó embernek becsülete nem lehet, se pedig a nemzeti cultura elé nem mehet.” Magyarország szerencsés helyzetben van, mert államrendje monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elemeket vegyít, „egyfelől a nép energiája megmarad, másfelől pedig a királynak jóra célzó igyekezete keskeny határok közé nem szoríttatik”, tér nyílik a cselekvésre, a kultúra előmozdítására.

E rövid elemzésből nyilvánvaló Teleki László számára, hogy hátramaradásunknak nemcsak a felsorolt elháríthatatlan akadályai vannak, hanem olyanok is, „amelyeknek hazámfiaink magok okai, és amelyeket magoktól megváltoztathatnának”. Ez fontos és újszerű vélemény, ez már a közeledő reformkor szava, mely a haza sorsát fiaik felelősségérzetére bízta és erkölcsi ösztönzést ad a cselekvéshez. Teleki László még csak körülményesen tudja kifejezni azt az etikus gondolatot, mely majd Széchenyi egész programját áthatja, amely Kölcseynél a retorika nemes redőzetébe öltözik: „mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekekkel”, és amely végül egyetlen verssorrá tömörül Vörösmartynál: „Mi tilt jobbakká válnotok?” – látunk kell azonban, hogy a reformkor pátoszának lángjához a buzgó esdeklő csiholja az egyik első szikrát.

Ad mást is, találó szót. Wesselényi egy könyv címlapján írta balítéleteinket, Teleki László „bal vélekedés”-ekről, „bal gondolkodás”-ról ír. Hátráttartja nyelvünk és kultúránk fejlődését „az az eleinktől örökségül vett bal vélekedés, hogy a deák nyelv a tudós nyelv”, s ha valaki mégis magyarul ír tudományos tárgyról, maecenasi támogatás helyett kinevetetésben részesül. Hátráttartó tényező az utazásra való restség is, holott éppen az segíthetne, megismertetvén a szokások relativitásával, levetkezni praejudiciumainkat. Oly nyilvánvaló és oly nagy az utazások haszna, hogy „a statusnak is a maga költségén” kellene „jó reménységű ifjakat kivált a tudományokra, kereskedésre és mesterségekre nézve útaztatni”. Teleki László pontokba szedve közli a hasznos utazás receptjét: előbb a hazai állapotokat kell megismerni s ezekkel egybevetni a külföldi tapasztalatokat; utazás közben nem elég a postaszekér ablakán kitekintgetni, el kell vegyülni a külföldi társadalmának „minden classisaiban, nemeiben, rendeiben, foglalatosságaiban, munkáiban, élete folytatásában”; szétszóródás helyett célszerű a figyelmet egy-egy tárgykörre irányítani. A reformkori utazók megfogadták Teleki László tanácsait; Szemere Bertalan például, amikor azt tűzte ki céljául, hogy német földön a népiskolákat, Franciaországban a politikai életet, Nagybritanniában a fogházakat fogja tanulmányozni, vagyis külföldön mindenütt azt, ami a legjobb, „saját honában” pedig „mindent”.

A pallérozódás legfőbb akadályának Teleki László „oskolai állapotunknak közönségesen rossz karban való létét”-t tartja. „Akár alsóbb falusi és városi oskoláinkat, akár pedig felsőbb gymnasiumainkat egészen az universitásainkig tekintsük, mindenütt oly sok véghetetlen hibákat, anomaliákat találhatunk, hogy valósággal csuda nemzetemnek ilyen lábbon való megállhatása is.” „Ahelyett, hogy falusi oskolákban olyan tudományok taníttatnának, ... amelyek egy mezei gazdának, egy szántóvető paraszt embernek elkerülhetetlen szükségesegek volnának, eléveszik anyai nyelvek elmulasztásával a deák nyelvet, és annak könyv nélkül való tanulásával terhelik a szegény paraszt gyermeket ...” Hasonló célszerűtlenség mutatkozik a többi iskola-típusban is.

Az akadályok felsorolása után Teleki László rátér a nyelvművelést előmozdító eszközök tárgyalására.

Programja nem egyéb, mint a nemzeti méretű felvilágosodás általános terve. „... az ember a nyelv pallérozását hijjába kívánnyá előmozdítani, ha csak a nemzet megvilágosodását ... elé nem mozdítja ...” Az eszközök közt az első helyre tehát az iskolareform kerül. Mivel az oktatás színvonala az oktatók képzettségétől függ, „oskoláinkban a pedagógiából egy különös tudományt kell csinálni, azt taníttatni, mindazon ifjakat, akik vagy különös vagy közönséges tanítók akarnak lenni, annak szorgalmasan való tanulására szorítani ...” Az iskolákat szakosítani kell, hogy a növendékeket jövőendő élethivatásukra készítsék fel. Az alsófokú iskolákba olyan tudományok valók, amelyek által faluhelyt „oekonomiájokra nézve megvilágosodott paraszt mezei gazdák”, városban „hasznos mesteremberek, kisebb kereskedők és városi polgárok formáltassanak”; a leendő „jó tanítók, status értelmes szolgálai, derék különös tisztviselők, megvilágosodott papok, sőt még nevezetesebb tudósok” képzéséről a felsőbb tanintézetek gondoskodjanak. Mindenfajta iskolát jó tankönyvekkel kell ellátni. Tanító csak alkalmas és érdemes személy lehessen, de aztán legyen is része megbecsülésben. „A közönséges igazgatásnak ... vigyázni kell oskoláinkra”, de nem úgy, mint eddig, mert ha „a publica inspectio módja nem változik, némely tudományok rövid idő alatt oskoláinkban talán el is fognak temettetni”.

Mindezen változtatásokhoz megkívántatik, hogy a nemzet levetkezze nevelési és egyéb „bal vélekedései”-t. „Mindenféle praejudicum, de kivált a nemzeti, mindennemű culturának olyan veszedelmes metyelje, hogy ennél neki semmi inkább nem árthat”. Ellenszerűt kínálkozik a kereskedés, mely azonkívül, hogy „az egész nemzetet gazdagítja”, az idegen szokásokkal való megismerkedés által leszoktat előítéleteinkről és követendő példákat állít elénk.

A kereskedés hasznáról szólni nyelvművelő könyvben meglepő, de nem páratlan. Megette ezt már Decsy Sámuel is, a *Pannóniai Fénisz* szerzője. Ha végigtekintjük a magyar reformprogramok hosszú sorát, Bessenyeitől Széchenyiig, azt tapasztaljuk, hogy bennük csaknem mindig összefonódik a nyelvművelés terve és a gazdasági változtatásé. Idő haladtával persze különböző arányokban. Bessenyei még szorosan vett nyelvi és művelődési programot dolgozott ki, Széchenyi már átfogó gazdasági reformtervet. De egyrészt, már Bessenyeinél feltűnik, mellékszólamként, az a politiko-ökonómiai felismerés, hogy „a szegénység és a tudatlanság egy húron pendül ...”, másrészt Széchenyi munkásságában is helyet kapott még, legalább néhány lapon, a *Világban*, a nyelvújítás kérdéseinek vitatása. Köztük, a reformgondolkodás két szélső pontja között, közbülső helyet foglal el Teleki László könyve, melyben nyelvi fejtegetések ürügyén, de már önálló jelentőséggel szól a hazai szorgalom, kereskedés és industria fejlesztéséről. „Igen szükséges ... az igyekező hazafiúknak is elésegítése, a mesterségek becsülése, a hazabéli inventorok gazdag megjutalmazása”, mert — és itt a buzgó esdeklő ismét olyan szót mond ki, melyet majd Wesselényi és Széchenyi műveiben hallunk fölerősödni — mert „industriosus embernek a haszonnál ... nem lehet nagyobb ösztöne”.

A nyelv pallérozásának gyakorlati eszközei lehetnének Teleki László szerint: egy jó magyar nyelvtan és szótár, Tudós Társaság alapítása, a cenzúra enyhítése, magyar újságok, magyar színjátszás. Hogy pedig mennél többen kapjanak kedvet a magyar literatúrát műveikkel gyarapítani, szükségesnek tartja tisztázni a stilisztika és a verstan alapkérdéseit, s e tisztázáshoz ő maga hosszas fejtegetésekkel hozzá is járul.

A legfontosabb eszköznek nyilván a Tudós Társaságot tartotta. Kolozsvári éveitől kezdve részt vett az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság munkálataiban, bár kellő alaptólke híján elhamarkodottnak vélte 1793-ban történt megalapítását; később, Magyarországra való átköltözése után, magányosan is buzgólkodott és buzdított: fennmaradt egy levele (valószínűleg több hasonló közül), melyben arra kérte Szigethi Gyula Mihály székelyudvarhelyi professzort, gyűjtse

össze a mesterségek szakkifejezéseit. Akadémiai tervét a *Buzgó esdeklések* szerzője csak röviden adta elő, föltehetően azért, mert könyve megjelenésének évében pályázatot hirdetett a Tudós Társaság működési rendjének kidolgozására. A tizenhárom pályázó közül Fejér György lett az első. Teleki László maga is készített egy akadémiai tervezetet, s ezt 1810-ben — hogy a felső hatóságok is értsék — németül adta ki. A megalapításhoz szükséges tőke összegét 260.000 forintban határozta meg, és állami pénzforrásokból remélte, persze hiába, s mivel Széchenyi adományozó gesztusát nem érte meg, gazdag könyvtárát csak a leendő akadémiára hagyhatta.

1816-ban Teleki László még egyszer összefoglalta gondolatait a magyar nyelv műveléséről, ezúttal Kazinczy felkérésére. A széphalmi mester ekkor a nyelvújítási harcok heveny lázában, támadások kereszttüzeiben élt, és igyekezett megszerezni a nagy tudományos tekintélyű gróf támogatását. Nem kapta meg. Válaszlevelében, mely kerek és alapos értekezés, Teleki László a *Buzgó esdeklések* néhány gondolatát ismétli meg. Több mód kínálkozik — írta könyvében — a nyelv bővítésére: idegen szavak befogadása, régiek fölélesztése, tájshólások irodalmi rangra emelése mellett szükség van új szavak alkotására is, de óvakodni kell a túlzásoktól, mert különben „mahólnap e mi szegény magyar nyelvünk régi formájából egészen kijön”. Mármost ki jogosult elbírálni, mikor hasznos, mikor ártalmas az újítás? Kazinczy szerint az írórt illeti meg a döntés. Válaszlevelében Teleki László ezt kereken tagadja: „... káros vólna, ha minden szépíró ura lehetne annak a nyelvnek, amelyen ír; mert így nem a maga írása módját alkalmaztatná a nyelv geniussához, hanem a magától megállapított regulák kaptájára ütné a nyelvet”, s azt inkább rontaná, mintsem építené. A „rontás” és „építés” szavakkal a levél írója Kazinczy epigrammájára utal, mely programszerűen hirdette a rombolás szükségét az építés érdekében:

Rontott, mert építeni akart, Palladio ...

S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja, ki több itt,

A művész-e, vagy a szolgálai tompa szokás.

Teleki László a nyelvbírálat jogát a Tudós Társaság kezébe kívánja letenni, amíg pedig nincs Akadémiánk, a publikumot tartja mérvadóknak. Nem csupán a publikum művelt részét, hanem a köznépet is, mert ha az író „oly nyelvet formál anyai nyelvéből, hogy azt az értelmesebb része a köznépnek meg nem érti, úgy a szépírónak ebbeli fáradozása haszontalan ...” Teleki László itt közel jár Vajda Péter gondolkodásához, aki másfél évtized múlva majd a parasztot jelenti ki illetékes nyelvbírálónak.

Miközben Kazinczyék a nyelvújítás gyakran aprólékos kérdésein vitakoztak, ország-szerte mind erősebben jelentkezett az óhaj, majd a követelés, hogy a magyar legyen a közélet, az iskola, a bírászkodás, a törvényhozás nyelve. A mozgalom a latin nyelv uralma ellen irányult, de óhatatlanul fölvetette a nemzetiségek nyelvhasználatának kérdését is. Megválaszolása elől Teleki László sem térhetett ki. Nézeteit a *Buzgó esdeklések*ben adta elő. „... mivel gyermek-ségemtől fogva az ok nélkül előre bévett ártalmas bal vélekedések belőlem való kiirtásán igyekeztem, azért ezen munkámban ... kedves nemzetem eleibe olyan módokat terjeszteni nem szándékozom, amelyek az egyéb nemzetbeli polgári társaimnak Kissebbségekre vagy károkra lehetnének; egy szóval úgy akarok ezen kérdésekre megfelelni, hogy igazán buzgó magyar szívem mellett is ne szűnnyek meg világ polgára maradni.” A felvilágosult világpolgárságot azonban összeférhetőnek tartotta a magyar nyelv kíméletes terjesztésével. „Bánnyunk vélek (ti: a horvátokkal) és a hazánkban lakozó több idegen nemzetekkel is oly szivesen és nyájasan, hogy ne csak tőlünk idegenek ne legyenek, sőt tőkélletesen hozzánk édesedjenek.” „Vegyük arra őket, hogy minden rendbeli oskoláikban a magyar nyelvet, mint akármely mást, taníttassák ...”; ha megtanulnak latinul és németül, miért ne tanulhatnának meg „országunk köz javáért” magyarul is? De: „Semmi erőltetett módot ne próbáljunk, hanem mind csak oly formán dolgozzunk

ezen célra, hogy a hozzájuk való szeretet, nyájasság és szívesség tessék ki minden lépéseinkből, minden igyekezetünkéből." A későbbi események ismeretében Teleki László nézeteit némileg naívaknak tarthatjuk, de nem nehéz kiérezni belőlük Széchenyi akadémiai beszédének toleráns szellemét, és talán nem túlzás arra gondolni, hogy fiára, a 48-as politikusra az apai vélemény is hatott, amikor a nemzetiségi kérdéstről kidolgozta elveit.

Teleki László 1821 március 24-én halt meg. Műveinek bemutatása közben gyakran volt alkalmunk felhívni a figyelmet olyan gondolataira, amelyek messze távlatok felé, a reformkorba mutatnak. Pedig nem tartozott a politikai váteszek közé. Egyszerűen csak munkás életű, áldozatkész, gondolkodó magyar volt. Az ilyeneket nevezték akkoriban — ma már a használatból kikopott szóval — hazafinak.